

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرشناسه: جان احمدی، فاطمه، ۱۳۴۳ - عنوان و نام پدیدآور: تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی / فاطمه جان احمدی؛ تدوین نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها؛ ویراستار امیرعباس رجبی. مشخصات نشر: قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۶. مشخصات ظاهری: ۲۹۶ ص. فروست: مجموعه تاریخ؛ ۲۸. شابک: ۰-۱۰۳-۵۳۱-۹۶۴-۹۷۸ یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Fateme Jan Ahmadi. The history of islamic culture & civilization. یادداشت: چاپ هجدهم: بهار ۱۳۹۳. یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۷۹] - ۲۹۶؛ همچنین به صورت زیرنویس. موضوع: تمدن اسلامی -- تاریخ شناسه افزوده: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها. مرکز برنامه ریزی و تدوین متون درسی شناسه افزوده: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها. دفتر نشر معارف رده بندی کنگره: ۱۳۸۶ ت ۲۲ ج ۶۲/۳۵ DS رده بندی دیویی: ۹۰۹/۰۹۷۶۷۱ شماره کتابشناسی ملی: ۱۲۳۹۳۶۲

استاد محترم و دانشجوی عزیز

خواهشمند است با ارائه دیدگاه های خود ما را در رفع نواقص و ارتقای کتاب یاری بخشید.

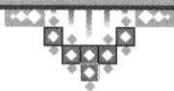
شماره تلفن گروه «تاریخ و تمدن اسلامی»: ۰۲۵-۳۲۱۱۰۲۳۴

پست الکترونیکی: tariikh@maaref.ac.ir

صندوق پستی: ۶۱۷۳ - ۳۷۱۵۵

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی

نویسنده

فاطمه جان احمدی

نشر معارف

مجموعه تاریخ ۲۸

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی

♦ نویسنده فاطمه جان احمدی ♦ نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها ♦ معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی ♦ حروفچین اعظم یزدلی ♦ ویراستار امیرعباس رجبی ♦ صفحه‌آرا حسن مولوی ♦ طراح جلد کارگاه طراحی ۳×۴ ♦ ناشر دفتر نشر معارف ♦ نوبت چاپ چهل و هشتم، سال ۱۳۹۸ ♦ شمارگان ۵۰۰۰ نسخه ♦ قیمت ۱۸۰۰ تومان ♦ شابک ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۱-۱۰۳-۰۰

مراکز پخش

- ♦ مدیریت پخش دفتر نشر معارف: قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۰۰۰۴
- ♦ اراک: ۰۸۶-۳۲۲۲۹۰۳۸. ارومیه: ۰۴۴-۳۲۲۵۴۶۴۱. اصفهان: ۰۳۱-۴۲۳۵۱۳۴۱. اهواز: ۰۶۱-۳۲۲۳۸۰۰۰
- ♦ ایلام: ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۸۸. بجنورد: ۰۵۸-۳۲۲۱۲۲۸۳. بندرعباس: ۰۷۶-۳۳۶۱۷۵۵۷. بیرجند: ۰۵۶-۳۲۲۲۴۱۷۹
- ♦ تهران: ۰۲۱-۸۸۹۱۱۲۱۲. خرم‌آباد: ۰۶۶-۳۳۲۲۳۳۷۱. رشت: ۰۱۳-۳۳۳۴۵۶۹. زنجان: ۰۲۴-۳۳۳۶۶۴۲۵
- ♦ ساری: ۰۱۱-۳۳۲۵۳۰۲۰. شهرکرد: ۰۳۸-۳۳۲۴۳۲۲۲. شیراز: ۰۷۱-۳۳۳۴۴۶۱۴. قزوین: ۰۲۸-۳۳۳۴۰۰۷۶
- ♦ قم: ۰۲۵-۳۷۷۲۵۴۵۱. کرج: ۰۲۶-۳۴۴۳۵۲۹۰. کرمان: ۰۳۴-۳۳۳۳۱۴۶۶. کرمانشاه: ۰۸۳-۳۷۷۲۲۸۴۱۱
- ♦ گرگان: ۰۱۷-۳۲۲۳۷۸۸۰. مشهد: ۰۵۱-۳۲۲۲۰۱۱۹. یاسوج: ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۸۵. یزد: ۰۳۵-۳۶۲۳۰۳۳۱

کلیه حقوق محفوظ است

♦ نشانی الکترونیکی: E-mail: info@ketabroom.ir؛ پایگاه اینترنتی: www.ketabroom.ir ♦

استعداد خدادادی، امکانات فراگیر مادی و معنوی ای که از گذشته تاکنون در اختیار ایرانیان بوده است، و نیز تحولات نیم قرن اخیر، به‌ویژه انقلاب شکوهمند ملت مسلمان ایران به رهبری حضرت امام خمینی (ره) و پایداری آنان در دفاع از سرزمین و هویت اسلامی خویش در مقابل انواع توطئه‌های منطقه‌ای و جهانی، حرکت اصلاح‌طلبی و مردم‌سالاری، و فزونی مباحث روشنفکری و دانش جدید، نهضت نرم‌افزاری و تولید علم، حکایت از آن دارد که ایرانیان با تکیه بر توانایی خود برآند تا در عرصه ملی و جهانی به نقش ویژه خود بازگردند. از طرفی دوری از استحاله در فرهنگ‌های دیگر، پرهیز از دلخوش داشتن به گذشته دور یا نزدیک، و خطر تحجر و در حاشیه ماندن، از آسیب‌های جدی پیش روی این جهت‌گیری هویتی - به‌ویژه در نسل جوان و دانشجو - است. از سویی نیز به نظر می‌رسد توجه واقع‌بینانه - نه احساسی و ذهنی - به چهار منبع و آبشخور اصلی این هویت (اسلام، ایران، سنت و تجدد) پایه‌های این هویت را به شایستگی استوار می‌سازد.

از آنچه به عنوان اسلام خوانده می‌شود موضوعاتی چون وحدانیت، جامعیت و برابری در قبال قانون، و از آنچه به عنوان ایران خوانده می‌شود فردیت عارفانه و تساهل، و از میراث سنت، موضوع عقلانیت، اعتدال و جوانمردی، و از تحول مهم و کارساز بشری قرون اخیر (تجدد) نیز دو مقوله فردیت مسئول و آزادی معقول، در شکل دادن به هویت یک ایرانی راسخ برای ایفای نقش، کارساز و مؤثر است.

تاریخ چند هزار ساله ایران نشان داده است هرگاه فردیت عارفانه با فردیت مسئول و وحدانیت ماورایی و وحدت اجتماعی - کلمه توحید و توحید کلمه - پیوند خورده و اعتدال و برابری در برابر قانون با آزادی معقول درآمیخته، انسان مخلوق و متواضع نه مدعی ربوبیت یا اعجاز، برخوردار از خودباوری، به میدان آمده است و این همان کلید طلایی ایفای نقش در جهان معاصر با هویت اسلامی - ایرانی است.

در کتاب پیش رو، خانم دکتر فاطمه جان احمدی کوشیده است تا با بازنمایی مؤلفه‌های فرهنگ و تمدن اسلامی، بخش مهمی از هویت امت واحد اسلامی و تاریخ پرفراز و فرود آن را با تأکید بر نقش عنصر ایرانی این هویت و حقیقت به تصویر کشد.

کتاب دارای نه بخش اصلی و مطابق با سرفصل‌های مصوب درس تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی می‌باشد. مؤلف در بخش اول به بازنمایی اصطلاحاتی چون تاریخ، تمدن، فرهنگ و تجدد، تفاوت‌ها، شاخصه‌ها، ارکان و علل و عوامل پایایی یا انحطاط هر يك به طور عام پرداخته است و در بخش دوم تمدن اسلامی، محدوده جغرافیایی و تاریخی، نظریه‌ها، مبانی، نشانه‌ها و ارکان، کم و کیف تأثیر فرهنگ و تمدن‌های پیشین در پیدایی تمدن اسلامی را بررسی کرده است. بخش سوم به نهضت شکوفایی علمی در تمدن اسلامی اختصاص یافته است. بخش چهارم به تاریخچه آموزش در اسلام و دوره‌های مختلف آن، سیر تحول آموزش و نهادهای آموزشی در تمدن اسلامی پرداخته است و در بخش پنجم به مقوله هنر، منشأ، قلمرو و ویژگی‌های هنر اسلامی و دوره‌های تاریخی و تحولات و ابعاد هنر اسلامی می‌پردازد.

در بخش ششم به ارزیابی تأثیر تمدن اسلامی بر تمدن غرب در حوزه‌های مختلف علم پرداخته است. بخش هفتم به علل رکود و ضعف تمدن اسلامی، علل و عوامل درونی و بیرونی آن اختصاص یافته است و در بخش هشتم برای برون‌رفت از وضعیت نه چندان دلخواه جهان اسلام و لزوم شناخت جهان و موقعیت مسلمانان و لزوم نگاه به آینده و ایجاد حرکت و روحیه بیداری، به ظرفیت‌های موجود در جهان اسلام پرداخته است. موقعیت جغرافیایی کشورهای اسلامی، مرزهای فرهنگی مسلمانان، منابع زیرزمینی، نیروهای انسانی و سرمایه‌های معنوی جهان اسلام، بخشی از موضوعات این بخش است، و بخش نهم به منزله هشدار و پیش‌گیری از آسیب‌های احتمالی، به وضعیت معنوی دنیای مدرن، مشکلات و انحطاط دامن‌گیر آن پرداخته است.

گروه تاریخ و تمدن اسلامی معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی از تلاش عالمانه، مخلصانه و دلسوزانه سرکار خانم دکتر جان‌احمدی که به حق زحمت طاقت‌فرسایی را متحمل شدند تا این متن آماده شود قدردانی کرده، آرزومند توفیقات روزافزون ایشان است و امیدوار است از نظرات و پیشنهاد‌های صاحب‌نظران، اساتید و دانشجویان گرامی در برطرف کردن کاستی‌های احتمالی کتاب بهره‌مند گردد.

بخش اول: کلیات (۵۱-۱۹)

مقدمه	۱۹
کلیات و تعریف مفاهیم	۱۹
۱. تاریخ	۱۹
معنای لغوی تاریخ	۱۹
معنای اصطلاحی تاریخ	۲۰
سودمندی تاریخ	۲۲
۲. تمدن	۲۴
تعریف واژگانی تمدن	۲۴
معنای اصطلاحی تمدن	۲۵
شکل‌گیری تمدن	۲۵
اشکال تمدنی	۲۷
ارکان تمدن	۲۸
شاخصه‌های عمومی تمدن	۲۹
عوامل مؤثر در پیشرفت یا انحطاط تمدن‌ها	۳۰
الف) عوامل پیشرفت تمدن‌ها	۳۰
ب) عوامل انحطاط تمدن‌ها	۳۲
۳. فرهنگ	۳۵
تعریف لغوی فرهنگ	۳۵
معنای اصطلاحی فرهنگ	۳۶
چگونگی شکل‌گیری فرهنگ	۳۸
ویژگی‌ها و شاخصه‌های فرهنگ	۳۹
فرهنگ‌پذیری	۴۰
عناصر موجد فرهنگ و عوامل پایایی آن	۴۲
تفاوت و تشابه فرهنگ و تمدن	۴۳
۴. تجدد	۴۶
معنای واژگانی تجدد	۴۶
معنای اصطلاحی تجدد	۴۷

۴۸	۵. سنت و مدرنیته
۵۰	خودآزمایی
۵۱	فعالیت دانشجویی

بخش دوم: تمدن اسلامی (۹۱-۵۳)

۵۳	مقدمه
۵۴	تعریف تمدن اسلامی
۵۵	محدوده جغرافیایی تمدن اسلامی
۵۶	محدوده تاریخی تمدن اسلامی
۵۷	نظریه‌های رایج در شکل‌گیری تمدن اسلامی
۶۰	مبانی شناخت تمدن اسلامی
۶۴	ارکان و شاخصه‌های تمدن اسلامی
۷۲	تأثیر فرهنگ و تمدن‌های پیشین در پیدایی تمدن اسلامی
۷۵	۱. تمدن ایرانی
۷۹	برای مطالعه بیشتر
۸۱	۲. تمدن یونانی
۸۳	۳. تمدن مصری
۸۵	۴. تمدن سریانی
۸۶	۵. تمدن هندی
۸۹	۶. تمدن یمنی
۹۱	خودآزمایی
۹۱	فعالیت دانشجویی

بخش سوم: نهضت علمی در تمدن اسلامی (۱۲۳-۹۳)

۹۳	مقدمه
۹۴	جایگاه علم و علم‌آموزی در اسلام
۹۵	حرکت علمی مسلمانان در قرون نخستین اسلامی
۹۸	نهضت ترجمه در عصر خلافت عباسیان
۱۱۱	معرفی ادوار نهضت ترجمه و ویژگی آنها

دلائل توجه مسلمانان به ترجمه آثار تمدن های مختلف	۱۱۴
۱. عوامل درونی	۱۱۴
۲. عوامل بیرونی	۱۱۵
پیامدهای نهضت ترجمه	۱۱۶
خودآزمایی	۱۲۳
فعالیت دانشجویی	۱۲۳

بخش چهارم: نهادهای آموزشی در تمدن اسلامی (۱۷۷-۱۲۵)

مقدمه	۱۲۵
تاریخچه آموزش در اسلام تا آغاز عصر عباسیان	۱۲۵
۱. عصر نبوت	۱۲۵
۲. عصر خلفای راشدین	۱۲۸
۳. عصر امویان	۱۳۱
سیر تحول آموزش در عصر عباسیان	۱۳۳
نهادهای آموزشی در جهان اسلام	۱۳۹
۱. مسجد	۱۳۹
نمونه های مساجد آموزشی	۱۴۱
۲. زاویه	۱۴۴
۳. مکتب و کُتاب	۱۴۴
۴. مدارس	۱۴۵
سیر تکاملی مفهوم مدرسه در تمدن اسلامی	۱۴۵
مدارس بزرگ جهان اسلام	۱۴۷
یک. مدارس بغداد	۱۴۷
دو. مدارس ایران	۱۴۹
سه. مدارس مصر	۱۵۱
چهار. مدارس شام	۱۵۳
پنج. مدارس مغرب	۱۵۴
شش. مدارس اندلس	۱۵۵
۵. جامعه	۱۵۵
۱.۵. جامع قیروان	۱۵۶

۱۵۶	۲.۵. جامع زیتونه
۱۵۷	۳.۵. جامع قرطبه
۱۵۷	۴.۵. جامع قرویین فاس
۱۵۸	۵.۵. جامع الأزهر
۱۶۰	۶. رباط
۱۶۰	۷. خانه دانشمندان
۱۶۱	۸. کتابفروشی
۱۶۲	۹. بیمارستان های آموزشی
۱۶۳	۱۰.۹. بیمارستان مقتدری
۱۶۳	۲۰.۹. بیمارستان عضدی
۱۶۴	۳۰.۹. بیمارستان منصوری قاهره
۱۶۵	ساختار و شیوه های آموزش در دانشگاه های اسلامی
۱۶۵	۱. استاد و شیوه آموزشی
۱۶۷	۲. معید
۱۶۹	۳. دانشجو
۱۷۰	دوره آموزشی و شرایط آن
۱۷۲	اخلاق دانشجویی
۱۷۳	۴. آداب و رسوم دانشگاهی
۱۷۴	۵. لباس دانشگاهیان
۱۷۵	۶. ایام تعطیل دانشگاه
۱۷۶	خودآزمایی
۱۷۶	فعالیت دانشجویی

بخش پنجم: هنر در تمدن اسلامی (۲۱۱-۱۷۹)

۱۷۹	مقدمه
۱۷۹	تعریف هنر
۱۸۰	منشأ هنر
۱۸۱	هنر اسلامی
۱۸۳	قلمرو هنر اسلامی
۱۸۳	اسلام و هنر

نظر اسلام درباره هنر	۱۸۶
ویژگی های هنر اسلامی	۱۸۹
هنر اسلامی از آغاز تا فروپاشی عباسیان	۱۹۱
۱. هنر اسلامی از آغاز تا عصر امویان	۱۹۱
۲. هنر اسلامی در عصر خلفای اموی	۱۹۲
۳. هنر اسلامی در عصر عباسیان	۱۹۷
یک. عوامل رشد و اعتلای هنر اسلامی	۱۹۹
دو. هنرهای تزئینی	۲۰۰
سه. معماری	۲۰۲
۴. هنر اسلامی در عهد امویان اندلس	۲۰۳
یک. هنرهای تزئینی	۲۰۴
دو. معماری	۲۰۵
۵. هنر اسلامی در عهد فاطمیان	۲۰۶
یک. هنرهای تزئینی	۲۰۷
دو. معماری	۲۰۸
خودآزمایی	۲۱۰
فعالیت دانشجویی	۲۱۰

بخش ششم: تأثیر تمدن اسلامی بر تمدن غرب (۲۳۷-۲۱۳)

مقدمه	۲۱۳
چگونگی نفوذ و گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی در اروپا	۲۱۳
۱. مصر اسلامی	۲۱۵
۲. اندلس	۲۱۶
۳. سیسیل (صقلیه)	۲۱۸
۴. جنگ های صلیبی و گسترش فرهنگ اسلامی	۲۲۰
انتقال علوم و فنون اسلامی به اروپا	۲۲۰
۱. فلسفه	۲۲۱
۲. ریاضیات	۲۲۲
۳. نجوم	۲۲۴
۴. شیمی	۲۲۶

۵. پزشکی	۲۲۷
۶. داروسازی و گیاه پزشکی	۲۳۰
۷. هنر	۲۳۲
وزرود واژه های اسلامی به زبان های غربی	۲۳۴
خودآزمایی	۲۳۷
فعالیت دانشجویی	۲۳۷

بخش هفتم: ضعف و انحطاط تمدن اسلامی (۲۳۹-۲۵۷)

عصر رکود و ایستایی تمدن اسلامی	۲۳۹
۱. عوامل درونی	۲۴۰
یک. ضعف خلافت اسلامی	۲۴۰
دو. خودکامگی و استبداد	۲۴۲
سه. اشرافی گری و فساد درباریان	۲۴۲
چهار. انحطاط اخلاقی حکومت اسلامی	۲۴۳
پنج. جنگ های داخلی	۲۴۵
شش. تجزیه امپراتوری اسلامی	۲۴۶
هفت. آشفته گی جهان اسلام	۲۴۷
نتایج عوامل درونی	۲۴۸
۲. عوامل بیرونی	۲۴۸
تهاجم دشمنان خارجی	۲۴۸
یک. رومیان	۲۴۹
دو. صلیبیان	۲۵۰
علل بروز جنگ های صلیبی	۲۵۰
۱. انگیزه دینی و مذهبی	۲۵۰
۲. اوضاع آشفته اروپا و مغرب زمین	۲۵۱
۳. تحریک عواطف مسیحیان با دعاوی کذب	۲۵۱
۴. دلایل اقتصادی	۲۵۱
۵. هرج و مرج داخلی جهان اسلام	۲۵۲
نتایج نامطلوب جنگ های صلیبی	۲۵۲
سه. مغولان	۲۵۴

نتایج حمله مغول	۲۵۵
خودآزمایی	۲۵۷
فعالیت دانشجویی	۲۵۷

بخش هشتم: ظرفیت‌های موجود در جهان اسلام (۲۵۹-۲۶۸)

مقدمه	۲۵۹
موقعیت جغرافیایی کشورهای اسلامی	۲۵۹
۱. کشورهای اسلامی منطقه خاورمیانه	۲۶۰
۲. کشورهای اسلامی خارج از منطقه خاورمیانه	۲۶۱
مرزهای فرهنگی کشورهای اسلامی	۲۶۱
منابع زیرزمینی و نیروی انسانی کشورهای اسلامی	۲۶۳
شکل‌گیری اوپک	۲۶۴
سرمایه فرهنگی و معنوی جهان اسلام	۲۶۶
خودآزمایی	۲۶۸
فعالیت دانشجویی	۲۶۸

بخش نهم: انحطاط معنوی دنیای مدرن (۲۶۹-۲۷۸)

مقدمه	۲۶۹
فرهنگ و تمدن غربی و نشانه‌های انحطاط	۲۶۹
علل بحران فرهنگی و معنوی تمدن غرب	۲۷۴
خودآزمایی	۲۷۸
فعالیت دانشجویی	۲۷۸

کتابنامه

کتب	۲۷۹
مقالات	۲۹۵
لاتین	۲۹۶

حمد و سپاس بی‌غایت و شکر و ثنای بی‌نهایت خدایی را سزااست که حیّ ازلّی و قیوم لایزلی است. وجودی که حیات هر موجود در گرو رشحه‌ای از رشحات بی‌کران وجود اوست. آن که بقای ابدی و حیات سرمدی است و هیچ گرد فنائی بر دامن پر نعمت و رحمتش ننشیند، زیرا «کل من علیها فان و یبقی وجه ربك ذوالجلال و الاکرام».

صلوات و صلوات پی‌درپی نثار رسولش محمد مصطفی ﷺ، ریحان باغ بلاغ، آخرین انبیا، خلوت‌نشین کعبه درگاه اله، محرم اسرار کبریا، مبشر اتقیا و کسی که شأن بی‌بدیش «لولاک»، جایگاه رفیعش ایوان افلاک، صفت قرب و معراجش «سبحان الذی أَسرى» است. درود و هزاران سپاس بی‌شمار بر ساحت پر نعمت اهل بیت عصمت و طهارت شاهکاران خلقت و دستگیران از پای افتادگان و شفیع محشر. آنان که بشر گم کرده راه در دشت عفن جاه و مقام، بی‌دامن تو سلسنان راه به جایی نخواهد برد.

باری، نیاز روزافزون پژوهندگان و میراث‌بران تمدن اسلامی به فهم موضوعات تاریخی مرتبط با حوزه تاریخ تمدن، نگارنده را بر آن داشت تا با ارائه یافته‌های تاریخی به خوانندگان و انتقال بخشی از میراث گذشتگان به ایشان، در این مهم به انجام وظیفه بپردازد. زیرا خطیرترین مسئولیت ما حفظ تاریخ گران‌بهای فرهنگ و تمدنی است که میراث ارجمند و ارزشمندش از آن ملتی است که رسول اعظم ﷺ از توانایی آنها در اکتساب علم در ثریا خبر داد.

بیان و ترسیم شگفتی‌های تمدن اسلامی در پنج تا شش قرن، برای دو واحد درسی ما را از پردازش کامل رویدادها و حاشیه‌پردازی باز داشته است و تنها تصویر بخش تاریخ پر فراز و فرود فرهنگ و تمدنی است که یک‌سر در حکومت نوپای پیامبر اکرم ﷺ در مدینه النبی دارد و یک‌سر در سرزمین‌های فتح‌شده‌ای که گستردگی ارضی آنها از دروازه‌های سند آغاز تا دشت‌های وسیع جنوب اروپا کشیده می‌شد. پایداری اسلام در این عرصه وسیع قرن‌ها به طول انجامید. این تداوم بی‌وقفه موجب شد تا جلوه‌ای پر معنا از مضامین اسلامی توأم با روح وحدت‌گرایی برخوردار از نگرش توحیدی جان گیرد و امت واحدی در این

کلان‌سرزمین به وجود آید. این امت واحد با برخورداری از آموزه‌های غنی قرآنی و تمسک به سیره نبی مکرم رسول الله ﷺ و سلوک اولیاءالله به عنوان مهم‌ترین زیرساخت‌های فرهنگی، ارکان تمدنی را در انداخت که با بدیل‌های متقدمش متفاوت و از معاصران و متأخرانش متمایز بود.

کتاب پیش‌رو تلاشی است برای بازنمود مؤلفه‌های فرهنگ و تمدن اسلامی که با دستان پرتوان مسلمانان جان گرفت و با تدبیر متفکران مسلمان بالنده شد و در سایه سار وفاق اسلامی گسترش یافت. بنیان غنی تمدن اسلامی که مؤلفه‌های آن (اخلاق، علم، سیاست، قوانین و...) بر مدار دین اسلام و آموزه‌های قرآنی و توجه به حیات نبوی و اهل بیت او بود به سرعت این تمدن را بر فراز سکوی مجد و عظمتی نشانده که همه تمدن‌های بعدش ریزه‌خوار خوان گسترده آن بودند. به دیگر سخن دستاوردهای بی‌بدیل این تمدن که در طی قرن‌های متمادی افتخاراتی را برای ملل مظلوم به ارمغان آورده بود به سرعت به سرزمین‌های غیر مسلمان راه یافت و دستمایه‌ای شد برای خیزش فکری و جهش علمی مردمان آن سامان. روح مسالمت‌آمیز اسلامی با تکیه بر شعار برادری و مساوات قلوب رهیده مردمان خسته از ظلم را گرد خویش فراهم آورد و مظهر پایان به تمدن‌های فرسوده‌ای زد که جز پاره‌ای آداب و مناسک، ابنیه و معماری از آنها چیزی بر جای نمانده بود.

بدین ترتیب تمدن اسلامی پدیده‌ای خارق‌العاده و شگفتی برانگیز شد؛ تمدنی ایدئولوژیک با مجموعه‌ای از ساخته‌ها و اندوخته‌های معنوی و مادی، آداب و رسوم مشخص، سنن و معارف و علوم و فنون معین و مشترك که در همه وسعت ارضی تمدن اسلامی یکسان می‌نمود.

اگر مقرر باشد نموداری از فرایند شکل‌گیری تا اضمحلال این تمدن ارائه شود و اساس زمانی این کتاب بر آن مدار استوار گردد، نقطه آغازین آن به مدینه منوره (سال ۱ - ۱۱ ق) باز می‌گردد و سپس عصر فتوحات (سال ۱۱ - ۱۳۲ ق) را در برگرفته و ادوار میانی آن به دوره اموی (سال ۴۱ - ۱۳۲ ق) و ابتدای عصر عباسیان (سال ۱۳۲ - ۱۴۸ ق) کشیده می‌شود. اوج این تمدن در فرصت زمانی مورد نظر به دوره دوم عباسی (سال ۱۴۸ - ۲۱۸ ق) می‌رسد و انحطاط تدریجی آن از این عصر آغاز و به سال ۶۵۶ ق (سال حمله ویرانگر مغولان و اضمحلال وحدت سیاسی جهان اسلام) ختم می‌گردد. هرچند با رشد استقلال

نسبی سرزمین‌های تحت سلطه حکومت اسلامی به‌ویژه در مغرب زمین و بعدها مشرق اسلامی تمدن‌های منطقه‌ای و محلی شکل خود را باز یافتند و رفته رفته در تاریخ جهان اسلام جایگاه ویژه‌ای به خود اختصاص دادند.

بر این اساس متناسب با حجم پیشنهادی و موضوعات متنوع این کتاب، فصول آن براساس سرفصل‌های مصوب چینش شد.

اکنون که کار نهایی این کتاب به انجام رسیده وظیفه دارم از همه کسانی که به نوعی در پرورش فکری‌ام مؤثر بوده‌اند، تشکر نمایم - به‌ویژه از استاد ارجمندم دکتر صادق آیین‌وند و دکتر علی محمد ولوی. دوام وجودشان را از خداوند خواهانم. از لطف بی‌کران برادر ارجمندم جناب آقای محمد نصیری به دلیل تشویق و حسن ظن و پی‌گیری‌های مداومش سپاسگزارم و توفیق روزافزونس را مسئلت دارم. زیرا اگر دلسوزی و اصرار مکررش نبود این اثر به ثمر نمی‌رسید. از لطف بی‌دریغ، دلسوزی و وظیفه‌شناسی برادر ارجمندم سید سعید روحانی به دلیل بازخوانی نهایی و نکته‌بینی‌هایش از صمیم دل سپاسگزارم. سوال‌های مکرر، بازبایی اغلاط پیدا و پنهان در متن و تشویق ایشان به منظور تکمیل مباحث ناقص و ترغیب وی در تقویت مباحث، موضوعی است که هرگز از چشم پر سپاس من دور نبوده است. خداوند به این وجود پر برکت طول عمر دهد. نهایت سپاس و قدردانی نثار برادر ارجمندم جناب آقای دکتر کلانتری ریاست محترم و همکاران محترمشان که پی‌گیری مداومشان مزید امتنان است. نیز از خانم زهرا برومند که در گام‌های نخستین این اثر همراهم بودند و مرا یاری رساندند سپاسگزارم.

و ما توفیقی إلا بالله علیه توکلت و الیه أنیب.

فاطمه جان احمدی

پائیز ۱۳۸۶